

DOĞU KARADENİZ'DE KONUŞULAN DİLLER VE TÜRKÇE İLE ETKİLEŞİMLERİ

Bilgehan Atsız Gökdağ*

Özet

Karadeniz Bölgesinin doğu kesimlerinde konuşulan Rumca ile Ermenice'nin bir kolu olan Hemşince; Hint- Avrupa dilleri grubuna; Gürcüce ve Lazca ise Kafkas dil grubuna dâhildir. Trabzon'un bazı köylerinde konuşulan Rumcanın yakın zamanda artık konuşurunun kalmayacağı öngörülmektedir. Türkçe başta olmak üzere Lazca ve Farsçanın bölgede konuşulan Rumca üzerinde etkilerinin olduğu söz varlığından anlaşılmaktadır. Konuşma dilinde cümlelerde geçen söz varlığının neredeyse yarısı Türkçedir. Lazca'yı anadil olarak öğrenenlerin sayısı gittikçe azalıp yok olma sürecine girmiştir. Özellikle iletişim ve bilişim teknolojisinin gelişip köylere kadar girmesi dil kullanımının alanını çok daraltmış olup bundan Lazca da fazlasıyla etkilenmiştir. Bugün Rize'de yaşayan Hemşinliler içinde Ermenice kelimelerin bulunduğu Türkçeyi, Artvin'de yaşayanlar ise Ermenice'nin bir lehçesi olan Homşetma dilini konuşmaktadırlar. Hopa Hemşinlileri kendini Türk hissetmektedir. Dillerinin Ermenice olduğunu yeni yeni öğrenmeye başlamışlardır. Bazıları bunu kabul etmez, fakat dilbilimine göre Ermenicedir. Rize Hemşinlileri ya bu dili unutmüşlardır ya da hiç konuşmamışlardır. Türkiyeli Gürcülerin yaklaşık 400 yıl Osmanlı-Türk yönetimi altında kalmalarına karşın, dillerini başka ülkelerdeki Gürcülere kıyasla daha iyi koruduklarını göstermektedir. Türkiye Gürcülerinin dillerini koruyabilmeleri, çoğunluğunun kırsal kesime yerleşmiş olmalarına bağlanabilir. Gürcüce başta olmak üzere bölgede kullanılan diller Türkçe karşısında gittikçe gerilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz'de diller, iki dillilik, Türkçe, Lazca, Gürcüce, Rumca

Abstract

The Hemshin language, spoken in the eastern parts of the Black Sea region, is a branch of Greek and Armenian, and the two other languages of the region, Georgian and Lazi, belong to the Caucasian group. Greek spoken in some villages of Trabzon seems to loose it's all speakers in a close future. Vocabulary of the local Greek dialect shows that mainly Turkish and also Lazi and Persian have influences on it. Almost half of the words in the spoken language are Turkish. Number of those learning the Lazi language as a mother language also sharply decreases and is in the process of disappearing. Spreading of communication and information technologies to the remotest villages diminished space of using local languages, and the Lazi also faces to that process. The Hemshinians living in Rize speak in a Turkish consisting of Armenian words, and those living in Artvin use the Homshetma dialect of Armenian. The Hopa Hemshinians regard themselves as Turks. They newly discovered that their language is

---

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
batsiz@yahoo.com.

Armenian. Some of them reject this fact, but in linguistic terms it is Armenian. The Rize Hemshinians either have forgotten this language or never used. Georgians in Turkey have been under Ottoman-Turk administration for more than four centuries, but they have better preserved their language than the Georgians in other countries. This fact may be related to their habitation in rural regions. Georgian and other languages spoken in the region constantly withdraw before Turkish.

Keywords: the languages in Black Sea, bilingualism, Turkish, Lazi, Georgian, the local Greek dialect

Toplum dilbilim, dil ve toplum arasındaki ilişkiyi ele alır. Farklı toplumsal katmanlarda, farklı dil değişkelerinin varlığı, dilin toplumsal belleklerin oluşmasındaki rolü, hem dili hem toplumu anlamak açısından önemlidir. Son dönemlerde Türkiye’de dille ilgili popüler yayınların çoğalması, toplumun dil konularıyla ilgilendiğini göstermektedir. Günlük gazetelerde dille ilgili köşelerin bulunması da bu anlamda dikkat çekicidir. Söyleyiş ve yazım yanlışları, anlatım bozuklukları, başka dillerden alınmış kelimelerin yanlış kullanımı, dil kirlenmesi, dilde yozlaşma, etimoloji, dil eğitimi, yabancı dilde eğitim vb. konular gazete, dergi ve kitaplarda yoğun olarak tartışılmaktadır.

Toplum dilbiliminin ele alması gereken başlıca konulardan birisi dil ilişkileridir. Ancak bu konuda çok fazla çalışmaya rastlanmamaktadır. Halbuki Türkiye Türkçesinin Kürtçe, Arapça, Kafkas ve Slav dilleriyle temasları dil ilişkileri açısından araştırılmayı beklemektedir. İki dillilik durumu, geçmişten bugüne Türkiye’nin değişmez bir olgusudur. 1927’den 1965 yılına kadar yapılan nüfus sayımlarında her dil topluluğunun sayısı belirlenmekteydi. 1965’ten sonraki nüfus sayımlarında bu uygulama kaldırıldığı için ülkedeki iki dilliliğin sayısal ölçümü sağlıklı olarak yapılamamaktadır.

Toplumsal ilişkilerdeki dilsel belirleyiciler, kibarlık tutumları, halk değerlerini ifade etme biçimi ve söyleyiş biçimi farklılıkları da dil kullanımıyla ilgili özellikler olup toplum dilbilimsel yeti alanı içindedir.

Türkiye’nin dil envanteri güncel değildir. Dünya dilleri üzerine kapsamlı çalışmalara yer veren *ethnologue.com*’un Türkiye raporuna göre Türkiye’de Türkçeyle birlikte 36 dil konuşulmaktadır. UNESCO’nun, 21 Şubat Dünya Anadili günü öncesinde yayımladığı *Tehlike Altındaki Diller Atlası*, Türkiye’de 15 dilin tehlike altında olduğunu göstermektedir. Bunlar içinde mesela son derece tehlikede olan dillerden birisi Hertevin dilidir. *Ethnologue.com*’a göre Siirt kökenli, Kuzeydoğu Arami dilerinden birisi olan Hertevinin 1999’da bin konuşuru bulunmaktadır. Ciddi anlamda tehlikede olan diğer diller içinde ise Gagavuzca, Türkiyeli Yahudilerin konuştuğu Ladino ve Süryaniceyi; Abazaca, Hemşince, Lazca, Pontus Yunancası, Çingene dilleri (Atlasta yalnızca Romani bulunmakta), Süryaniceye benzeyen Suret (atlasa göre Türkiye’de bu dili konuşan kalmamış, başka ülkelere göç etmişlerdir), Ermenice, Abhazca, Adige, Kabar-Çerkes dillerini de göster-

mektedir. Ayrıca aynı kaynak, Türkiye’deki üç dilin kaybolduğunu da belirtmektedir. Bunlardan birisi, Kapadokya Yunancasıdır. Diğeri, Diyarbakır Lice’deki Kamışlı köyünde konuşulan Mlahso dilidir. Suriye’ye göç eden köylülerden İbrahim Hanna’nın 1995’te ölümüyle bu dil ölmüştür. Sonuncusu ise Ubihçadır. Bu da Tevfik Esenc’in 1992’de ölmesiyle kaybolmuştur.

Türkiye’nin toplum dilbilimsel haritası içinde ikidillik (*bilingualism*) ve çok dillilik (*multilingualism*) olarak tanımlanan olguların önemli bir yeri bulunmaktadır. Mesela, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu halkının büyük bir çoğunluğu, Türkçe dışında Kürtçe ve Arapça konuşuru olarak dikkati çekmektedir. Marmara ve Ege bölgesinde daha çok Balkan coğrafyasından gelen ve özellikle Arnavutça ile Boşnakça konuşan bireyler bulunmaktadır. Karadeniz’de, İç Anadolu’da ve ağırlıklı olarak Marmara’da ise Kafkas dilli bireylere rastlanmaktadır. İşte sözü edilen bu konuşurların kullandıkları dil yapılarının zaman ve mekâna bağlı olarak gösterdiği değişiklikler, toplum dilbiliminin inceleme alanlarından birisidir. Söz gelimi, iletişim sırasında iki dilden birisi yetersiz kaldığında; uygun kelime, cümle veya yapı bulunamadığında; konuşulan kişinin de aynı iki dile sahip olmasının verdiği rahatlıkla, başka bir ifadeyle dilsel dayanışma durumlarında ya da üçüncü kişiden bir durumun saklanması gibi sebeplerle ikinci dile başvurulmakta ve bu da dil karışmalarına sebep olmaktadır. Tek bir söylem içinde iki dile ait unsurların kullanımı anlamına gelen bu olgu, dilbiliminde *kod değiştirimi* (*code switching*), *kod etkileşimi* (*code interaction*), *kod karıştırımı* gibi farklı terimlerle adlandırılmaktadır.¹ Buna sebep olan bir başka durum da geçiş yapılan dildeki hâkimiyettir. Bu konuda yapılan araştırma sonuçlarına göre ileri düzeyde dil yetisi olan bireyler, daha çok cümle içi (*intra-sentential*); daha az dil yetisi olanlar ise cümleler arası (*inter-sentential*) ya da kısa, kalıp ifadeler yoluyla *kod değiştirimi* yapmaktadırlar.²

Türkiye’de yaşayan topluluklar içinde bu olgunun örneklerine sıklıkla rastlanmaktadır. Mesela Türkçe-Lazca konuşan iki dilli bireylerde kod değiştirimi incelenmiş ve hangi durumlarda diğer dillerine başvurdukları ortaya konmuştur. Buna göre sözü edilen bireylerin, aradıkları kavramları Lazcada bulamadıklarında veya söz konusu kavramların karşılığı Lazcada unutulduğu için, bazen de Türkçe ile daha kolay ifade edebilecekleri du-

¹ ayrıntılı bilgi için bkz. Johanson, L., “Code-Copying in Immigrant Turkish”, *Immigrant Languages in Europe* (ed. G. Extra; L. Verhoeven), Clevedon: Multilingual Matters, 1993, s. 187-223; S., Romaine, *Bilingualism*, Oxford: Basil Blackwell, 1991, s. 131-147.

² S. Çiğdem, Sağın Şimşek, “Toplumdilbilim”, *Dilbilim. Temel Kavramlar, Sorunlar, Tartışmalar* (yay. hzl. Ahmet Kocaman), Ankara: Dil Derneği, 2006, s. 86.

rumlarda kod değiştirdikleri belirtilmiş ve bununla ilgili bazı örnekler verilmiştir.³

Hayde, sufra kodidgu "Haydi, sofraya kuruldu."

Tamam, vogni da vogni "Tamam, anladım, anladım."

Yok canım, mutxa şpkomi, sutlaşi "Yok canım, şey yedik, sütlaç." örneklerinde kullanılan "haydi", "tamam" ve "yok canım" sözleri, Lazca cümlelerin içine yerleştirilen *cümle dışı kod değiştirimini* gösterirken;

Çayi va şum i? "Çay içiyor musun?"

Bedava molaxes "Bedava oturuyor" örneklerindeki altı çizili unsurlar, *cümle içi kod değiştirimini* göstermektedir. Bu olgunun bir başka çeşidi olan *cümleler arası kod değiştiriminin* örnekleri ise aşağıya alınan cümlelerde dikkati çekmektedir:

Uri uğurtu do ameliyati iyu do. Nebahat Yenge yanında kalacak bugün

"Ur(u) vardı ve ameliyat oldu. Nebahat Yenge yanında kalacak bugün."

Orhani moxtasedu da, va moxtu. Mo ya mextu, hiç aramadı mı?

"Orhan gelecekti, gelmedi. Neden gelmedi, hiç aramadı mı?"

Bu konuda başka bir örnek, Hatay'daki Arapça-Türkçe konuşurlarıdır. Bu iki dilli bireylerin de Türkçe konuşmalarına Arapça; Arapça konuşmalarına Türkçe yapılar ekledikleri gözlenmiştir:

Ene icdid Yeni Emniyet "Yeni Emniyetin ordayım."

İftah hıs televizyon "Televizyonu aç."

Ene rayeh el valilik "Ben valiliğe gidiyorum."

Hattayt tieb mid çamaşır makinesi "Çamaşırını makineye koydum."⁴

İki veya çok dilli bireylerde görülen tek dilsel olay *kod değiştirimi* değildir. Bir dilin diğerinden baskın olması, genetik akrabalık, ilişkinin süresi ve yoğunluğu, politik ve sosyal etkenler gibi sebeplerle ilişki hâlinde olan diller, değişik ölçülerde birbirinden etkilenebilir ve bunun neticesinde de birtakım ek, sözcük veya söz dizimsel yapıları birbirlerinden ödünç alabilirler. Johanson tarafından *kod kopyalama (code copying)* terimiyle açıklanan⁵ bu olgunun örneklerine Türkiye'de konuşulan dillerde de yoğun olarak rastlanmaktadır. Mesela Kürtçedeki Türkçe etkisi, Kürt dilli bireylerin dilinde değişik katmanlarda kendini göstermektedir:

³ Kamile, İmer, "Türkçe-Lazca" Konuşan İki dillilerde Kod Değiştirimi", *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri. 7-9 Ağustos 1996* (yay. Kâmile İmer, N. Engin Uzun), Ankara: Ankara Üni. Basımevi, 1997, s. 283-284.

⁴ Koray, Cengiz; Hüseyin, Türk, "Hatay'da İki Dillilik ve İki Dillilikten Kaynaklanan Dil Karışması", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 12, 2009, s. 201-203.

⁵ L., Johanson, *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler* (çev. Nurettin Demir), Ankara: TDK Yay., 2007, s. 28-47.

qilli darmadağın bû “Hepsi darmadağın oldu.” cümlesinde görülen *darmadağın* kelimesi;

Xaniki -da âm yaşamış dıbân “Biz aynı evde yaşıyoruz.” cümlesinde ise Türkçe bulunma hâli eki *-da* ile *yaşa-* fiili ve *-miş* eki, bu anlamda dikkat çekici unsurlardır.⁶

Standart dil konuşurlarının, bölgesel ağızlar karşısında değişen tutumları da toplumsal dilbilimin inceleme alanlarından biridir. Bu konuda yapılan bir araştırmada Doğu ağızlarına ilişkin olumsuz değerlendirmeler yapılırken Karadeniz ağızlarının “sevimli”; Batı ağızlarının ise dilbilgisel, sosyal ve dilsel çekicilik açısından en olumlu biçimde değerlendirildiği ortaya konmuştur. Ancak bunun, belli bir dilsel donanımla ilgili olmadığı; değerlendirmelerin daha çok sosyal, kültürel ya da politik sebeplerden kaynaklandığı gözlenmiştir. Çünkü Doğu ağızları ile ilgili tutumlarda eğitimsizlik, düşük sosyal statü, ekonomik eşitsizlik ve terör gibi olaylar belirleyici olmuş ve bölge insanı kaba, sevimsiz ya da sıkıcı olarak tanımlanmıştır. Aynı şekilde Karadeniz ağızları ile konuşanların olumlanmasında da onların kendine güvenen, nüktedan veya neşeli olmalarının ölçü alınması, deneklerin konuya duygusal yaklaşımları sonucunu vermiştir.⁷

RUMCA

Bugün Trabzon’un 50 civarında köyünde konuşulan Rumcaya Romaika, Romayika gibi adlar da verilmektedir. 1965 nüfus sayımının verilerine göre 4535 kişi bu dili ana dili olarak konuştuğunu ifade etmiştir. İngiliz *Independent* gazetesinin 3 Ocak 2011 tarihli haberine göre 5000 kişinin bu dili konuştuğu ifade edilmektedir. Haberin devamında Cambridge Üniversitesi’nden filoloji uzmanı Dr. Ioanna Sitaridou’nun görüşlerine de yer verilmiştir. Bugün bilinen diğer Yunan lehçelerinde mastar kullanımının kaybolduğuna dikkat çeken Sitaridou, Romeika lehçesinde yalnızca mastarın olmadığını, aynı zamanda Latin dilleri dışında daha önce gözlemlenmemiş mastara ait ilginç yapılar bulunduğunu ileri sürmüştür. Sitaridou’ya göre bugün Romeika lehçesini konuşanların antik Yunanlılar’ın doğrudan torunları mı olduğu, yoksa antik Yunan kolonicilerinin zoruyla onların dillerini kullanan yerli bir halktan mı geldikleri bilinmemektedir.

Haberde, yazılı bir formu olmayan Romeika lehçesinin bugün yok olma tehlikesiyle en fazla karşı karşıya olan diller arasında bulunduğu saptaması da yapılmıştır. Yazıda Romeika lehçesinin yanı sıra, Sitaridou’nun bu lehçeyi konuşanlara dair sosyolojik tespitlerine de yer verilmiştir. Romeika

⁶ Geoffrey, Haig, “Turkish influence on Kurmanji: Evidence from the Tunceli dialect”, *Turkic-Iranian Contact Areas. Historical and Linguistic Aspect* (ed. Lars Johanson, Christiane Bulut), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006, s. 293-294.

⁷ Meryem, Şen, “Bölgesel Ağızlara Karşı Tutumlar”, *Türkiye’de Dil Tartışmaları* (der. Astrid Menz, Christoph Scroeder), İstanbul: İstanbul Bilgi Üni. Yay, 2006, s. 203-205.

lehçesini konuşanların tamamının Müslüman olduğunu söyleyen Sitaridou, bu insanların son derece içlerine kapalı olduğunu ve topluluk dışı hemen hiç evlilik yapmadığını vurgular.⁸ Halbuki yörede yaşayan ve artık daha çok orta ve yaşlı kuşağı kullandığı Romeika lehçesini kullananların topluluk dışı evlilik yaptıkları bilinmektedir. Bu dili kullananların toplumdan izole olması söz konusu değildir. Halk, Türk ve Müslüman kimliğine özellikle vurgu yapmaktadır. Rumluğu kesinlikle kabul etmemektedir. Rumlar zaten 1924 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan mübadele anlaşmasına göre bölgeden ayrılıp Yunanistan'a göç etmiştir. Ancak son dönemlerde bölgede yaşayan gençler arasında az da olsa kimlik sorunu baş göstermiştir. RTÜK'ün 13 Kasım 2009 da yürürlüğe giren bölgesel dillerde yayın yapma yönetmeliğine göre Trabzon'da Pontus Rumcası ve Yunanca yayın yapılabilecek haberine yorum yapan kişilerin görüşlerinde bir krizin izlerini görmek mümkündür. Ayrıca Kürtlere bu tür haklar veriliyorsa kendilerinin bundan mahrum bırakılmamasını belirten yorumcular en azından Rumca konuşanların Kürtler gibi bölücü olmadığını vurgulamaktadırlar. RTÜK yönetmeliğine göre bölgesel dillerde yayın serbestliği getirilmiş olsa da şu an için Rumca yayın yapan bir kitle iletişim aracı bulunmamaktadır.

Beraat Kayaoğlu: Mesela ben dinleyeceğim. Neden mi dinleyeceğim? Bu ülkenin topraklarında yaşayan bu topraklarından geçinen bu ülkenin vatan-dışı olan 'kürt' halkı 'kürtçe' adındaki dili resmileştirdi yayınlattı tüm türk halkına izlettirmeye çalışılıyor. 'kürt' dediğimiz insanlar! bu ülkede yaşamış olmalarına rağmen kendilerine bir harita çizmiş burası 'kürdistan' diyorlar. bu VATAN HAİNleri bunu özgürce yapabiliyor. kimsede sesini çıkarmıyor. gelelim bu radyoyu kimin dinleyeceği sorusunun cevabına. bu ülkede 'kürtçe' 'lazca' 'çerkezce' 'boşnakça' 'zazaca' hatta ve hatta 'ingilizce' 'almanca' konuşuluyorsa 'rumca' da konuşuluyor. bunu belki bilmiyorsunuz ama sayısı az olmakla beraber bu rumca konuşulan bir dil. memleketin en az 10 ili minimum 150 ilçesi köyleri siz hesaplayın bu dili hala konuşuyor. kabul etsenizde etmesenizde konuşuyor. insanların konuşup anlaşabildiği bir dili duyup anlaması güzel birşey değildir. siz ne kadar anlamasanızda bu ülkede onlarca etnik dil hala konuşuluyor. Anladığımızı dinleyenler

Mustafa Sıtkı Atmaca: Eğer bu haber doğruysa çok sevindiğimi söylemeliyim. Çünkü ben ve çevrem Romayika (Karadeniz Rumcası) dilini anadil seviyesinde konuşuyoruz. Dilimizin kaybolmasını istemiyoruz. Devletimize bu konuda yaptığı katkılardan ötürü minnettarız. Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Sinema Genel Müdürlüğü'nün katkılarıyla hazırlanmış bir belgesel de var 'Romeyika'nın Türküsü'. Yani bu çalışma bir ilk de değil.⁹

⁸ <http://www.independent.co.uk/life-style/history/jason-and-the-argot-land-where-greeks-ancient-language-survives2174669.html>

⁹ <http://mustafaatmaca.blogspot.com201010romeyikannturkusu.html>,
<http://www.soruyusormak.com/detay.asp?id=548>

Bölgede konuşulan Rumcanın Türkçe ile teması herhangi bir bilimsel çalışmaya konu olmamıştır. Ancak genç kuşağın artık konuşmadığı ve Birleşmiş Milletlerin “yok olmakta olan diller” sınıfına soktuğu bu dilin yakın zamanda artık konuşurunun kalmayacağı ön görülmektedir. Türkçe başta olmak üzere Lazca ve Farsçanın bölgede konuşulan Rumca üzerinde etkilerinin olduğu söz varlığından anlaşılmaktadır. Konuşma dilinde cümlelerde geçen söz varlığının neredeyse yarısı Türkçedir. *Yüreğine Sor* filminde söylenen *Ela ela leose* şarkısı bölgede konuşulan Rumcanın gittikçe Türkçeye evrildiğini göstermektedir. İki dilli topluluklarda bu durum (kod kaydırımı) normal karşılanmaktadır. Baskın olan dil, konuşuru gittikçe azalan dili sıkıştırmakta ve bazı kalıp ifadeleri daha çok folklor mahsulleri içinde korumasına imkân vermektedir. *Ela ela leose* şarkısında da Türkçe ifadelerin hakim durumda olduğu arasında çok az bazı Rumca kalıp ifadelere yer verildiğini görmekteyiz.

*ha olmasa olmasada bu sevdalık olmasa
haçan oldi olacak da seven seveni alsa*

*çikma sevduğum çikma ekoso kolaime
portikal ağacına ela ela leose
duşuta ölecesun ekoso kolaime
dayanamam acina ela ela leose*

*ha olmasa olmasada bu sevdalık olmasa
haçan oldi olacak da seven seveni alsa*

*imamun sakalları ekoso kolaime
eneyi dizlerune ela ela leose
bu uşak kurban olsun ekoso kolaime
o kara gözlerune ela ela leose*

*ha olmasa olmasada bu sevdalık olmasa
ha çan oldi olacak da seven seveni alsa*

*yaylaya gideyiken ekoso kolaime
buldum bakir parasi ela ela leose
gelme uşak peşume ekoso kolaime
yersun bıçak yarasi ela ela leoseeo*

*ha olmasa olmasada bu sevdalık olmasa
ha çan oldi olacak da seven seveni alsa*

*E mukudiko paçi
As valo se kemeñçe
Eboris çe xorevis
As kružo se kemeñçe*

*Hem çisha hem lomer
Do ğomar vari ğomar
Yari ömrüm efaes
Epare tim pşin tomar*

*To pois amo çitar
Epadesa to mitar
Epalalosa eĝo
Dzesome meto lidar*

*E hopşera hopşera
Ksera en topos ksera
Deyi krifas do eftas
Eĝo ulâ eksera*

*Ta maliyas lirisin
Pison ata ibrişim
Dzeson ata si ğulam
Sire çe epar tim pşin*

*Ne tsugar çe ne alas
İse aporo belas
N'evris ke si to derdi
Kamiya na mi yelas*

*Eĝo krato to mular
Sirana ason yular*

*Anda nunizo sevdam
Ruiz aso şerim xular*

*Trağodzia trağodzia
Me to dzio kardiya
Ander nabomen kozmos
Uç eyelesa mia*

Trabzon yöresinde konuşulan Rumcada sayılar beşe kadar Rumca, sonraki-ler ise Türkçedir. Gün isimleri yine Türkçedir. Tonya'da konuşulan Rumca ile Of ve Çaykara'da konuşulan Rumca arasında farklılıklar çok fazladır. Tonya'da konuşulan dilde Türkçe unsurlar diğerlerine göre daha fazladır. Ayrıca Yunanistan'da konuşulan dil ile bölgede konuşulan Rumca arasında anlaşılabilirlik oranı neredeyse yok gibidir. *Konuş-* fiili Uzungöl'de Türkçe kökenlidir ve *ğonuşevo* biçimindedir. Tonya, Of ve Çaykara'da ise *kalaçevo* veya *sindişeno* şeklinde kullanılır. Modern Yunancada ise "Konuşuyorum." anlamında *mileo* kullanılır. Uzungöl'de *ela as ğonuşevuma* "Gel konuşalım." demektir. Uzungöl'de *İberis asdo horafin bola yeralmasiya e birame*. Of'ta *Aso horaf iperis pola kartofa e pirame* "Geçen yıl tarladan çok patates aldık." demektir. *Sosbidin do zuliyan eşis* (Uzungöl) // *so spit ntoduliya ehis* (Of) "Evde ne işin var?" örneklerden de anlaşılacağı gibi bölgede konuşulan dil köyden köye değişiklik göstermekte olup anlaşılabilirlik oranı çok zayıftır. Trabzon ili Çaykara ilçesi Karaçam köyünden (eski adı Ogene) Salih Kaba'nın Türkçeyi kullanımı aşağıdaki metinde görülmektedir. Salih Kaba yörede kullanılan Rumcayı da konuşan biridir.

^ne bilecâu[k] / eski havalar / ne yaBalı°m / şimdi rus^Burai ki istila:
yaptı / haman yola başladı / yola başladuk millet yıküni / çahşurduk Garı
erkek / yi°küni habu yola / bilduumuz / o sira: çıktı habu yol / akşam gün-
lumiz da venırdi / sora efendi şeymiz da verurdi / şey u:n da verurdi bize
/ o sira bi boGluk sokti rus buriyâ / adamakılı / ama kalduğj kadar / iki
sene kaldı fazla kalduu yok / bir sira habu / Düzülmüş iduk burdan tak Dere
başıyâ kadar / hep / bu köy aşai köy bilmem felan bu şura bura / Bi da baK-
tuj^arabalar / ustinnen aşaa: geliyor / ama o / at arabaları urğun derduk
onlara / Dört tekerli arabalar / millet şaş kald_wulan bunlar nedı°r / da: gör-
düğümüz yok n'e_waraba n'ejüş bi şe / Diküduk ha bu me°şeden o yan-
da_wıduk / baxacau[k] ka:fırlar / üstümüze ha olan g'aurular / basti
ba:rdiler bize / çal*şün / niye döndünüz seyre / Bir tane var_widi / laobi
Gamisie / o Bairdı_wolan eşşek^oli eşek G'aur dedi dür bunları daha görmedi
/ hele bi görsünler / seyretsünler / galip gidene kadar / sen rusya^abat mi
ediyersün / ondan sora o seksen arabajidi / yukli / ustinen aşaa Gâldiler
a_wböle Ga:ldi geçtiler / û:n gün sora tekrar altından yokarj onlar döndi yo-
kari / rizeden batumdan de°ndi / batum onlarün idi_wgi°ne / ordan

yü:klediler e°rsak Geldiler erzürûme // ey Disem san^abu meşelere / **alcay**
geçinduk kışa girmeduk haburiyâ / habu gördüğün urmanı oldu kimi⁷ hap
dol^idi / hap insan / gurjnuz ateş yakmazdu[k] / gece yakardufk] / ye-
meklerimizi Bişirürdü[k] / günrjuze kalurdu[k] / saba[h]tan eFendi hazir
yemek yerdü[k] ta gizlin dururdu[k] ¹⁰

LAZCA

Lazlar, tarih boyunca yaşadıkları topraklarda devlet kuramamış, varlıkların değişik devletlerin idaresinde sürdürmüş bir halktır. Kendilerine ait dilleri olan Lazlar, kültürleri, gelenekleri ve yaşam biçimleriyle de coğrafyalarındaki diğer toplumlardan farklı duran bir halktır. Bu özelliklerinin dışında yine tarihten gelen farklı bir özelliğe daha sahiptirler. Tarih boyunca idaresi altında oldukları devletlere itaat etmiş, başkaldırmamışlardır. Lazca hakkında yeterli çalışmaların yapıldığı söylenemez. Kafkas dilleri grubunun Güneybatı Kafkas dil ailesi içinde Lazca ile birlikte Gürcüce, Svanca ve Megrelce de bulunmaktadır. Lazca bu diller arasında Megrelceye daha yakındır. Zancadan zaman içinde ayrılıp iki ayrı dil haline gelen Lazca ve Megrelce antik Kolheti kültürünün günümüzdeki mirasçıları ve temsilcileridir.

Tarih boyunca yazılı ölçünlü bir dile sahip olamayan Lazca için alfabe oluşturma çabalarının 1920 yılından itibaren başladığını söylemek mümkündür. 1929 yılında *Mçita Murunjxi* adlı dergide Latin harflerine dayalı Lazca için oluşturulan bir alfabenin kullanıldığını görüyoruz. 1935 yılında Abhazy'a'nın başkenti Sohumı'de ilkokul öğrencileri için Albani adında Lazca alfabe kitabı yayınlanır. Türkiye'de Lazca üzerine araştırmalarıyla tanınan ünlü dilbilimci Georges Dumézil araştırmalarını 36 harflik çeviri-yazı işaretleriyle neşretmiştir. 1937'de neşrettiği *Contes Lazes* isimli eserini oluştururken Arhavili Niyazi Ban'dan; 1967 de neşrettiği *Documents Anatoliens* adlı eserinde ise Arhavi Şenköylü bir gençten yardım aldığını belirtmektedir. 1984 yılında Fahri Kahraman ve Wolfgang Feuerstein Dumézil'in çeviri-yazı sistemini esas alarak 35 harfli bir Laz alfabesi hazırlamışlardır. Alfabe 1993 yılında Türkiye'de ilk defa *Ogni* dergisinde kullanılmıştır. 2003 yılında Goichi Kojima ve İsmail Avcı Bucaklışı'nin birlikte hazırladıkları *Lazca Gramer*'de de Fahri Kahraman'ın alfabesinin bazı ufak değişikliklerle kullanıldığını görmekteyiz.

Türkiye'de dar bir bölgede konuşulmasına rağmen farklı diyalektlere sahip olan Lazca Rize'nin doğusuna doğru Çayeli'nden sonraki Rize'ye bağlı dört ilçe Pazar, Ardeşen, Çamlıhemşin Fındıklı ve Artvin'e bağlı Arhavi, Hopa ve Borçka'da konuşulmaktadır. Ayrıca Sakarya, Düzce, Kocaeli ve Ya-

---

¹⁰ Bernt, Brendemoen, *The Turkish dialects of Trabzon: their phonology and historical development I-II*, Wiesbaden: Harrassowitz, 2002, s.74.

lova’nın bazı ilçelerinde Laz nüfusun ağırlıklı olduğu ve dillerini konuştukları bilinmektedir.

Lazca’yı anadil olarak öğrenenlerin sayısı gittikçe azalıp yok olma sürecine girmiştir. Rize ve Artvin bölgesi dışında yaşayan Lazların İkinci kuşakları Lazca konuşamayıp sadece anlamaktadırlar. Üçüncü kuşak Lazlar ise artık hiç Lazca bilmemektedirler. Rize ve Artvin yöresinde yaşayan yeni nesil de neredeyse hiç Lazca öğrenmemekte ve bilmemektedir. Özellikle iletişim ve bilişim teknolojisinin gelişip köylere kadar girmesi dil kullanımının alanını çok daraltmış olup bundan Lazca da fazlasıyla etkilenmiştir. İnsanlar sosyal, siyasal ve ekonomik kaynaklı gelecek endişesiyle çocuklarına Lazca öğretmemektedirler. Dilbilimciler bu gidişle Lazcanın birkaç kuşak sonra tamamen yok olacağını altını çizmektedirler. Yörede tarımla uğraşan yaşlı bir kadının dil kullanımı Türkçe karşısında Lazcanın nasıl bir gerileme içinde olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

“E skiri çkimi! Sen şimdi alim yeri kapaniyorsun da biz ne yapacağız. Habu çayı kime satacağız. Bi oğlum doylettedir feyda vamiğunan, bi oğlum kvaluna da inek otliyur. Kocam isinadadır. Tarlada çay purçuma oldi, sen elumdeki çayı almiyorsun. E çku so bidat do neyapdlum?”

“E yavrum benim! Sen şimdi alım yerini kapatıyorsun ama biz ne yapacağız. Bu çayı kime satacağız. Bir oğlum devlettedir (oğlu askerde) bize faydası yok, bir oğlum Kfalunu’da (yer adı) İnek otlatıyor. Kocam dağdadır. Tarlada çay purçuma oldu, (purçuma: Hiçbir işe yaramaz bitki yaprağı) sen elimizdeki çayı almıyorsun. E biz nereye gidelim, ne yapalım?”¹¹

Lazca konuşanların çoğu, bugün iki dillidir. B. Brendemoen’in işaret ettiği gibi, Lazların Türkçe konuşma biçimlerini etkileyen kuvvetli Lazca adstratuma rağmen “standart Türkçenin (buradaki) etki oranı batıdakinden daha güçlü gözükmektedir.¹² Lazca için bir alfabe oluşturmaya yönelik son zamanlardaki çabalara rağmen, Türkçe yörede yazılı olarak kullanılan tek dildir. Vadiler ve köylerin birbirlerinden nispeten izolasyonları ve yüksek oranda Türkçe okuma-yazma bilmemeden dolayı, sözlü gelenek esas olarak Lazca vasıtasıyla aktarılmıştır. Son altmış yıl gibi bir zaman dilimi içinde, halk türküsü, destan ve masalları Türkçe olarak da oluşturulmuş ve aktarılmıştır. Diğer bir deyişle, yerel sözlü gelenek hem Lazca ve hem de Türkçede yaşar. Lazca konuşmanın hâkim olduğu bir bölgede, Türkçe sözlü geleneğin ortaya çıkması, bölgenin Türkiye’ye ekonomik entegrasyonu, nüfus hareketleri (göçmen işgücünün uzun geçmişe dayanan geleneği ve erkekler için askerlik hizmeti), medya aracılığıyla genel olarak dış dünya ile artan bağlantılar ve yalnızca Türkçe bilen yarıcılarını, Lazca konuşan köy-

¹¹ Kamil, Aksoylu, *Laz Kültürü*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2009, s. 77.

¹² Bernt, Brendemoen, “Laz Influence on Black Sea Turkish Dialects.” *In Altaica Osloensia. Proceedings from the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference*, June 12-16 1989, Oslo 1990, s. 56.

lere gelmesinin bir sonucudur. Geçmişte nispeten az olan, Türklerle Hemşinlilerin evlilikleri de artmış ve bu durum da Türkçe halk şiirinin bölgede ortaya çıkmasında önemli bir faktör olmuştur. Günümüzde böyle türkülerin söylenebildiği ortamlar azaldığı için, okuma-yazma bilen çevrelerde bu çalışmaları yazıya geçirmek, onları korumanın tek yoludur. Türkçe medya ve Türkçe popüler şarkı kasetlerinin yaygınlığı, Türkçe şiir yazımını da cesaretlendirmiştir. Lazca konuşulan bölgenin batı sınırını belirleyen Meiyati Köyü'nün doğusunda kalan Laz köyleri, oldukları gibi yaşayan, genellikle dış dünyanın bilmediği yaygın bir Lazca halk kültürüne sahiptir. Dumézil tarafından yayımlanan değeri büyük Lazca materyallerden başka, Gürcistanlı araştırmacıların yayınları ve Wolfgang Feurstein'in çabaları, Lazca esas olarak günümüze kadar sözlü bir dil olarak yaşadığı içindir.

Macar araştırmacı İldiko Beller Hann Rize ve Artvin yöresinde Lazlar arasında söylenen Türkçe şiirleri derlemiştir. Aşağıdaki mani de ev yapmak için ağaç taşıma imcesiyle ilgilidir:¹³

Ağaç gelir tıra tıra

Kızlar gelir sıra sıra

Kimi bozo kimi şıra

Hessa yassa yalessa

Yukarıdaki manide son mısranın Lazca türkülerde olması dikkate değerdir. Bu bölgeden derlenen, bu Türkçe folk materyali geleneksel düğün törenlerinde söylenmiş bazı düğün şarkılarını da kapsar. Yerel geleneklerden biri, 'enişte bağlaması' olarak tanımlanan uygulamadır. Bu uygulama Pazar ve Ardeşen'in laz köylülerine yabancıdır, ama daha doğuda yaygın olduğu görülüyor. Kız evinde yapılan nişan töreninde canlandırıldığı belirtilir. Oynuyorlarken, damadın gruplar içindeki akrabaları, her isteği yerine getirmek zorunda olan kız annesinden her şey isterler. Sonunda kaynana, damadın başının çevresine bir örtü bağlar. Bu seremoniye eşlik eden şarkının Arhavi'deki versiyonu şöyledir:

Gelir mola gelmez mola!

Tavuk gelsin tiramola!

Gelir mola gelmez mola

Baklava gelsin tiramola!

Gelir mola gelmez mola

Şekerleme gelsin tiramola!

---

¹³ İldiko Bellér, Hann, *Doğu Karadeniz'de Efsane Tarih ve Kültür*, İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 1999, s.72-73.

*Gelir mola gelmez mola
Kayboldu mu verin mola!*

*Gelir mola gelmez mola
Enişte gelsin tiramola!*

*Gelir mola gelmez mola
Kaynana gelsin tiramola!*

*Gelsin gelsin vahahay!
Enişte gelsin vahahay!
Tutuşalım vahahay!
Oynaşalım vahahay!
Gelin nerde vahahay!
Görülüyor vahahay! .
Gelse idi vahahay!
Mendil gelsin vahahay!
Beyazlansın vahahay!
Karşıda kim var
Enişte
Beride
Gelin vahahay!
Oy kaynana kaynana!
Sana diyorum sana!
Enişteyi bağladım!
Bir mendili ört sana!
Yavaş yavaş oynayın!
Teriniz kurumasın!
Enişte ile gelin
Oynarken yorulmasın!
Oy enişte enişte,
Yokuştadır yokuşte
Bu gece senin gecen,
Sevdalık budur işte*

Yukarıda verilen örnekler, halk şiirinin önemli tamamlayıcılarıdır. Bunlar masallar ve fıkralarla birlikte, iki dilli bir bölgede Türkçe sözlü geleneğin ortaya çıkmasını gösterir. Tür ve konuda, bunlar, 1950'de başlayan dramatik ekonomik dönüşümden önce bölgenin geleneksel yaşam şeklinin unsurlarını akla getiren çok yerel ürünlerdir. Halk türkülerinin bu yeni tabakası, Hemşinliler ve Türkler gibi Lazca konuşmayan komşu gruplarla ve dış dünya ile etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olabilir. Yine de düşünce de yerel ürünlerdir. Lazca olarak üretilen eşdeğer folk materyallerini açıkça yansıtır. Modernizmin hücumundan önce Laz köylerinin özelliği olan düğün ve imece gibi sosyal uygulamalarla ilişkilidirler. Lazca folk materyallerin yok olmaya yüz tutması gibi bir süreç, daha yeni olan Türkçe yerel sözlü geleneğe de, ekonomik ve sosyal değişikliklerin hızlanan adımları sonucu olarak görülmektedir.¹⁴

HEMŞİNLİLER

Hemşinli ifadesi son dönemde farklı bir etnisiteyi karşılamak için kullanılmaktadır. Kendilerini Hemşinli olarak adlandıran bu grup Rize ve Artvin'in bazı ilçelerinde yaşamaktadır. Özellikle Hopa yöresinde yaşayan Hemşinlilerin dilleri ile Ermenicenin benzerliğinin fazla olması Hemşinli kimliğini Ermenilere bağlama çabalarını artırmıştır. Tarihi süreç içinde bölgedeki gelişmelere baktığımızda Gregoryen inancına sahip Türklerin 1461 yılındaki Osmanlı fethinden önce burada olduğunu bize göstermektedir.

Osmanlı Fethi içinde Hemşin'e ait tahrirleri gösteren defterler vardır. İlk tahrir defteri 1530¹⁵, ikincisi 1554¹⁶, üçüncüsü 1520-1566¹⁷, dördüncüsü 1626¹⁸ tarihlerini taşırlar. 1530 yılına ait Fetihden 69 sene sonrasına ait bu kayıtlarda Hemşin nüfusunun % 38.1'ini Müslümanların, % 61.9'unu Gebran (gayrimüslim) ların oluşturduğu görülmektedir ki, bu Müslüman oranı çevredeki diğer kazalardan çok daha yüksek bir orandı. Tahrir Defterlerinde yer alan bazı yer ve boy adlarından hareketle de bölgenin Osmanlı fethinden önce Türklerle meskun olduğunu görmekteyiz. Bu defterlerde fetih öncesinden gelen Meydan, İn-cürlik, Çat, Başköy, Kuş ova, Kara Hemşin gibi günümüz Türkçesinde bile yaygın olarak kullanılan yer adları görülmektedir. Ayrıca defterlerde Peçenek, Hun, Kuman/Kıpçak, Uz (Oğuz), Hazar, Akkoyunlu Türk boy ve kavimlerine işaret eden yer adları da bulunmaktadır. Bunlardan Hunvali köyü Hun Türklerine, Kumanan ve Tolaniç köyleri Kuman/Kıpçaklara, Tat köyü ve Tatos Dağı Peçenek başbuğu Ta-

---

¹⁴ Ildiko Bellér, Hann, *Doğu Karadeniz'de Efsane Tarih ve Kültür*, İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 1999, s.72-73.

¹⁵ BOA, TD.52, 53.

¹⁶ BOA, TD. 288

¹⁷ BOA.TD.442

¹⁸ BOA TD. 1031

tos'a, Varoş Köyü Macarcaya Peçenek dilinden geçmiş olup Peçeneklere, Makrevis ve Makaliskirt köyleri Uz (Oğuz) boyundan Maklara ve Tepan Köyü Akkoyunlu boy birliğine dâhil bir taifeye işaret etmektedir. Hemşin coğrafyası için yapılacak dağ, dere, tepe vadi gibi toponimi araştırmalarıyla bu listeyi daha da uzatmak mümkündür. Bu adların 1500'lü yıllarda Hemşin bölgesinde yer alması, fetih öncesinden beri o bölgede yaşayan insanların gerçek kimliklerinin nerelere uzandığını göstermesi bakımından önemlidir. İçerisinde Hemşin tahriri bulunan ve yukarıda tarihleri verilen defterlerden 1530 yılı haricindekiler mufassal defterlerdir. Mufassal defterlerde köylerdeki tüm hane sahibi adları yazılmıştır. Şahıs adları tek tek okununca Gregoryen inancından dolayı aralarında çok sayıda Ermeni adları taşıyanlar bulunmasına rağmen oldukça çok da İslâm adı, İslâm öncesi Türkçe ve Acemce adlar taşıyanlar bulunduğu görülmektedir. Yalnız İslâm öncesi Türkçe ve Farsça olduğunu tespit ettiklerimiz ile bunların bulunduğu tahrir defterleri şöyledir. 1554 yılına ait Tahrir Defteri: Ağar, Ağarcihan, Ağamelik, Ağarmelik, Ağırcan, Ağırvaran, Arslan, Aslan, Asuman, Bahadır, Bahtiyar, Bostan, Cihan, Dolican, Gülagar, Hüsrev, İsfandiyar, Karaman, Kelağar, Kelarlan, Kirman, Melikşeh, Mihman, Morcan, Rüstem, Solak, Şaduman, Velican, Toraman, Hemşin'den göç eden Gregoryenler arasında da Türkçe ad taşıyanlar bulunmaktaydı. Nitekim Ocak 1643 tarihinde Trabzon'a göç etmiş Ermeni olarak anılan Hemşinlilerden bazıları Cihan, Aslan ve Karaman adlarını taşımaktaydı. Anlaşılan sırf Gregoryen oldukları için bazı Hemşinlilerin Ermeni olarak adlandırılmasına rağmen başta Türkçe adlar olmak üzere Türk kültür izlerini korumaya devam etmişlerdir. Hemşinlilerin Türklüğüne en önemli delil dilleridir. Tarihte ve hatırlanan bütün geçmişte bu coğrafyada Türkçe konuşulmaktaydı. Ermenice konuşan cüz'i bir grup vardıysa bile bunlar Elevit gibi münferit yerlerde birkaç aileden ibaret idi. Hemşin'deki Türkçe, halkın sohbeti, türküsü, atasözü, şakası, komşuluk ilişkileri hasılı hayatının her alanına nüfuz etmiş, çok yerleşik ve içselleşmiş bir Türkçedir. Bu dilin dağlık ve zor ulaşılır bu bölgede bu kadar yaygın ve derinlikli bir şekilde zorla ve sonradan öğrenilmesi ihtimal dışıdır. Kaldı ki bu öğrenmenin niye ve hangi tekniklerle sağlanmış olabileceğine dair itibar edilecek hiçbir tez yoktur. Demek ki bugünün Hemşinlileri Türkçe konuşan insanların ahfatlarıdır.¹⁹

Tirebolulu H. Alparslan'ın 1339 (1923) yılında basılan Trabzon İli Laz mı Türk mü? adlı eserinde Hemşinlilerin nüfus ve yerleşim alanlarıyla ilgili bilgiler vermektedir: "Atina kazası, Atina, Hemşin ve Ardeşen nahiyelerinden oluşur. Bu kazadaki 102 köyden 33'ü Hemşin köyüdür. Oca, Şahinköy, Ortaköy, Bogina, Haçabit adlı köylerde Lazlarla Hemşinliler karışıktır. Atina Kazası'nda 17.100 erkek, 25.400 dişi vardır. Topu 42.500 kişidir. Bunun 24.000'i Hemşinli ile Derviş olup geri kalan Laz, Gürcü'dür. Hemşinliler dağ

¹⁹ İ. G., Güveliooğlu; M. Ü. Hiçyılmaz; M. Gürdal, *Rize Hemşin İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri*, İstanbul: Kaknüz Yayınları, 2011, s. 55-67.

eteğinde, Lazlar oldukça deniz kıyısında oturur. Hopa Kazası'ndaki 57 oba ve köyden de 5'i Hemşin Türk köyüdür.²⁰ Tirebolulu Alparslan'ın günümüzde "Doğu Hemşinliler" diye adlandırılan ve Türkçenin dışında ve uzağındaki Hemşinceyi kullanan Hopa Hemşinlilerini "Hemşin Türk'ü" diye nitelemesi dikkati çeker.

Erhan Gürsel Ersoy, Hemşinlilerin sayısını asıl Hemşinliler için 15.000, Hopa Hemşinlileri için 25.000, büyük kentlerde oturanlarla birlikte 50-60 bin olarak vermektedir.²¹ Hemşinlilerin günümüzde üç temel grup oluşturduğu söylenebilir.

Doğu Hemşinlileri

Bu grup esas olarak Artvin ilinin Hopa ilçesi ile Borçka ilçesinin bazı köylerinde yaşarlar. Ancak Sakarya ili Kocaali bölgesi ile Karasu ilçelerinde ve Düzce ili Akçakoca ilçesinde de Hemşinli köyleri bulunmaktadır. Bir grup Hemşinli ise Gürcistan Batum' da yaşamaktadır. Batum'da yaşayan grubun bir kısmı Kırgızistan ve Kazakistan'a sürülmüş, ancak son yıllarda Rusya'nın Krasnodar kentine yerleşmeye başlamışlardır. İlginç bir detay ise son yıllarda bazı Hemşinliler Krasnodar'a yerleşmiş olan akrabalarından gelin almışlardır. Bu gelinler hiç Türkçe bilmemektedir. Ama Hemşince konuşabilmektedirler. Son yıllarda ekonomik nedenlerle yaşanan göçlerle batıdaki büyük kentlerde de belirli bir Hemşinli nüfus oluşmuştur. Doğu Hemşinlileri Müslümanlaşmış olmakla birlikte dillerini korumayı başarmışlardır. Bu grubun konuştuğu dil Ermenicenin bir lehçesi olan Hemşin Ermenicesidir. Dillerinin Ermeniceyle bağının farkında olan Hemşinliler bunu "kız alıp vermiş olmak", "bir süre Ermenilerle aynı yerde yaşamış olmak" vb. biçiminde açıklamaktadırlar. Son yıllarda kırılmakla birlikte bu konuda konuşmaktan kaçınmak gibi bir tutumları olduğu söylenebilir. Doğu Hemşinlilerinin dillerini koruyabilmiş olmalarının en büyük nedeni yüksek dağ yamaçlarında yaşamaları, hayvancılık ve yaylacılık yapmaları olsa gerek. Ayrıca yaygın olarak görülen iç evliliklerinde dilin korunmasına katkısı olduğu söylenebilir.

Batı Hemşinlileri (Baş Hemşinliler)

Bu grup esas olarak Rize'nin Hemşin ve Çamlıhemşin ilçelerinde yaşamaktadır. Ancak yöreye dağılmış köyler bulunmaktadır. Ayrıca büyük şehirlerde de belli bir Batı Hemşinli topluluk bulunmaktadır. Batı Hemşinliler Müslümanlaşmış ve artık Hemşince konuşmamakla birlikte güçlü bir kimlik bilincine sahiptirler. Hemşinli kimliği geleneksel giysilerinden, halk oyun-

---

²⁰ H. Alparslan, Tirebolulu, *Trabzon İli Laz mı Türk mü?*, Giresun, 1923, s. 19-23.

²¹ Erhan Gürsel, Ersoy, "Herkesin Türklüğüne Dair Yerel Yansımaları Örnekler: Lazlar ve Hemşinliler", *Toplum ve Bilim*, S. 96, 2003, s. 83.

larına, yaylarından, şenliklerine kadar birçok alanda belirgindir. Bunlar içerisinde en ilginç olanı halen Ermenilerin de kutladığı Vartevor Bayramıdır. Dilsel olarak ise günlük yaşam gereçleri ve yer adlarında Ermenice kelimelere yer verilmektedir. İbrahim Karaca’nın *Hemşin* adlı kitabında 450 civarında Hemşince kelimeye bulunmaktadır.²² Ancak bu kelimeler Türkçe konuşma içerisinde kullanılmaktadır. Yalnızca Hemşince kelimelerle konuşulamamaktadır. Batı Hemşin grubu kendi orijinal kelimelerini korurken, Doğu Hemşin grubunun konuştukları kelimelerde görülen bu değişimin sebebi; Doğu Hemşin grubunun yerleştikleri Hopa ve Kemalpaşa yörelerinde Ermenilerden etkilenmelerinden kaynaklanmaktadır.

Hemşin Dili

Hopa civarında konuşulan Hemşin dili üzerine ayrıntılı araştırmalar yapılmamıştır. Ancak yapılmış sınırlı araştırmaların gösterdiği kadarıyla Hemşincenin Ermenicenin bir lehçesi olduğu ileri sürülmüştür. George Dumezil’in yaptığı çalışmalar bunun en açık belgeleri durumundadır. Hatta bazı araştırmacılara göre, Hemşincedeki bazı kelimeler yaşayan en eski Ermeniceye ait örneklerdir. Bu iddia ise yüksek yaylalarda yaşayan ve içine kapalı bir toplum olan Hemşinlilerin uzun süre hiçbir toplumla etkileşim içinde olmamasına dayandırılır. Hemşincenin tam olarak anlaşılabilmesi için birçok araştırmaya ihtiyaç duyulduğu ortadadır. UNESCO’ nun 2009 yılında 21 Şubat Dünya Anadili günü öncesinde yayımladığı *Tehlike Altındaki Diller Atlası*’na göre Hemşince kesinlikle tehlikede olan diller kategorisinde sınıflandırılmıştır.

Bölgede Türklüğün dışına çıkarılıp Ermeni bağlantılı Hemşin kimliğini oluşturmaya dönük bazı çalışmaların olduğu görülmektedir. Özcan Alper’in çektiği *Momi* isimli kısa film, ardından yine Özcan Alper’in ilk uzun metraj filmi *Sonbahar*, Vova grubunun geleneksel Hemşin ezgilerinden oluşan albümü, Yaşar Kabaosmanoğlu’nun *Rakani* albümü ve tabii bu albümlerin ortaya çıkmasından önce Kazım Koyuncu’nun Hemşince parçalara albümlerinde yer vermesi Hemşincenin ve Hemşinlinin görünür olmasına ve kendi üzerine düşünmeye başlamasına yönelik faaliyetlerden bazılarıdır. Tabii bunlar tek başına bir dili yaşatmaya yeterli değildir. Hemşincenin Latin harfleriyle yazımı konusunda bir çalışma yapılmış, Hopa’da yayınlanmakta olan *Biryaşam* adlı dergide Hemşince hikâyeler yayınlanmıştır. Ayrıca Hemşinliler artık internette kurulan ağlar aracılığı ile Kuzey Hemşinlileri ile de iletişim ve etkileşim hâlinde dirler. Bu faaliyetlerle Hemşin kültürünün yazılı hâle getirilmesi ve Hemşin kültürünün yazılı yeniden üretiminin önünün açılması hedeflenmiştir. Bu faaliyetlerle bölgede Türk milli bütünlüğünü sarsacak gelişmeler olabilir. Türk kültürünün içinde kendini gören yöre insanında Ermeni temelli Hemşinli kimliği oluşturulmaya çalışılmaktadır.

²² İbrahim Karaca, *Hemşin. Tarih, Dil, Gelenek ve Görenekler*, İstanbul: Çiviyazıları, 2006.

Bugün ise Rize’de yaşayan Hemşinliler Ermenice kelimelerin bulunduğu Türkçe, Artvin’de yaşayanlar ise Ermenicenin bir lehçesi olan Homşetma dilini konuşmaktadırlar. Sebahattin Arıcı’nın *Dambur Tarihi (Hemşin-Purim Etimolojik Sözlüğü)* adlı eserinde Hemşinli diye adlanan grubun kullandığı dilin tarihi ve çağdaş Türk lehçeleriyle çok yakın özellikler gösterdiği biraz subjektif yorum- bilgiler olsa da anlatılmaktadır.²³ Bu yörede Ermenilerden kalma bir kültür olduğu doğrudur ama bunun ne derece belirleyici olduğu konusunda araştırmacıların ortak kanısı yoktur. Osman Kuyumcu’nun *Türkçe’nin Hemşin Ağzı* adlı yüksek lisans tezinde Rize Hemşin yöresinin şive-dil yapısı anlatılmıştır. Hemşin ağzına Türkçe dışındaki dillerin tesiri ile tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinin özellikle de Kıpçakça-eski Oğuz Türkçesinin nasıl ve ne kadar katkı vermiş olduğu ortaya konulmuştur. Hopa Hemşinlilerinin konuştukları dilin Ermeniceden farklı bir yapı taşıdığı Şerif Yılmaz tarafından belirtilmekte ve bu konuda bir sözlük çalışması olduğu bilinmektedir.²⁴ Tuba Aslan *Hemşinlilerde Sosyal Yapı ve Kültürel Kimlik* adlı yüksek lisans tezinde Hemşinli diye adlandırılan topluluğun Türk milletinin ve kültürünün ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koymuştur.²⁵ Hemşinceyi Türkiye’de sadece Artvin Hopa Hemşinlileri konuşur. Bu dil esasen Ermenicenin onlarca diyalektinden sadece biridir. Hopa Hemşinlileri bugünkü Hemşin’den 1500’lü yıllarda göçmüştür. Sebepleri çok iyi bilinmese de; o tarihlerde göçen sadece Hopa Hemşinlileri değil bugün Rusya’da, Abhazya’da yaşayan *Hamşetsi Haylar* yani Hemşin Ermenileri de göçmüştür. 1450 li yıllara kadar Osmanlı din baskısı yapmamıştır. Çünkü o tarihlerde Osmanlı bölgede yoktur. 1461 de Pontus Rum Devletine son verilmiştir. Hemşin Ermenileri önce Samsun, Ordu, Trabzon gibi dağlık bölgelere kaçmışlar, daha sonra Rusya ve Abhazya’ya göçmüşler, bu süreç 1915 tehciri ile son bulmuştur. Hopa Hemşinlileri Lazlarla aynı tarihlerde 1600’lü yıllarda İslam’ı kabul etmiştir. Onlar da her Türk vatandaşı gibi kendini Türk hissetmektedir. Dillerinin Ermenice olduğunu yeni yeni öğrenmeye başlamışlardır. Bazıları bunu kabul etmez, fakat dilbilimine göre Ermenicedir. Rize Hemşinlileri ya bu dili unutmışlardır ya da hiç konuşmamışlardır.

Hemşinli diye adlanan grubun kullandığı Türkçeye ait örnek metin aşağıda verilmiştir.

ANLATAN: Hüseyin Şenocak, 74-yaşında, çiftçi

DERLEME YERİ: Çamlıhemşin ilçesi/Aşağı Vice Mahallesi

DERLENEN: Askerlik ve savaş anıları

²³ Sabahattin, Arıcı, *Dambur Tarihi. Hemşin - Purim Etimolojik Sözlüğü*, 2008.

²⁴ Osman, Kuyumcu, *Türkçenin Hemşin Ağzı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

²⁵ Tuba, Aslan, *Hemşinlilerde Sosyal Yapı ve Kültürel Kimlik*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

ben bunda sevk oldı°m, endi°m Aténéya, Aténéden şube reyisi beni Tîrabizona sevk etti. Tirabizonde beş g'ün kaldıktan sora Azirsi beni Tîrabizona sevk etti. Tirabizonde beş g'ün kaldıktan sora Azir-g'ana sevk oldı°m. Azirg'anda yedi ay durdı°m. hasta olub hastahan'ıya duş-dı°m, orden uç' ay tâptilhaveyle memlâk'âtîmâ geri g'âldîm. 'uç ay kaldıktan

sora gidâmâdim; ağer kış memlâk'ât, ç'ok ağer kış ettuğunden gidâmâdîm, on beş g'ün sona gettim. burda karakol vaf di, karakola murâc'ât ettim: "gidemiyorum, kış dolaysıyla 'kaldı°m."²⁶

GÜRCÜCE

Günümüzde Gürcistan dışında, Türkiye, ABD, Fransa, İran, Azerbaycan, İsrail, Avusturya, Rusya Federasyonu ve İsveç gibi ülkelerde çok sayıda Gürcü bulunmaktadır. Ancak bugün bu ülkeler arasında Gürcistan dışındaki Gürcüler'in en çok buldukları ülke Türkiye'dir. Gürcüler'in Türkiye'ye gelişi 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile hızlanmış ve 1921'de sınırın çizilmesi ile sonuçlanmıştır. Cumhuriyet dönemimiz boyunca, Türkiye'deki Gürcüler'in sayısı tam olarak belirlenmemiştir. Ayrıca 1,5 milyon gibi gösterilen bazı abartılı rakamlar da doğru değildir. Yapılan nüfus sayımlarında ana dili Gürcüce olanların sayısı şöyledir: 1950'de 72.604, 1955'te 51.982, 1960'ta 32.944 ve 1965'te 34.330 olarak görülmektedir.²⁷ Ancak 1965 sayımında 48.976 kişi de ikinci dil olarak Gürcüceyi bildiğini belirtmiştir. Buna göre en yüksek rakam olarak 83.306 olarak kabul edilebilir.²⁸ 1965 nüfus sayımına göre bazı illerdeki Gürcüler'in sayıları Artvin'de 7.698, Ordu'da 4.815, Samsun'da 2.350, Giresun'da 2.029, Amasya'da 1.378, Bolu'da 1.543, Sakarya'da 4.535, Bursa'da 2.938, Kocaeli'de 2.755, Balıkesir'de 1.281, Sinop'ta 1.144, İstanbul'da 849 ve Tokat'ta 412 olarak verilmiştir.

Gürcüler kendilerine *Kartvel(i)*, dillerine *Kartuli ena*, ülkelerine de *Sakartvelo* derler.²⁹ *Zanlar* ve *Zan dili* tabirleri ise daha çok akademik kullanımda görülmektedir ve Megrelce (Mingrelce; Mengrelce) ve Lazcanın aslında ortak bir Zan (Tçani) dilinin iki kolu olduğunu göstermek için kullanılırlar.³⁰ Modern Gürcü, Zan ve Svan dillerinin tarih öncesi dönemdeki ortak atası olan Proto-Gürcü-Zan-Svan dilinden sırasıyla Svanca, Gürcüce ve Zanca ayrılıp oluşmuşlardır. Gürcüce, Zanca ve Svanca dilleri arasında tercümansız anlaşmak mümkün değildir.³¹ Bu şekilde Gürcü kelimesinin Gür-

²⁶ Turgut Günay, *Rize İli Ağızları*, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 282.

²⁷ TİK 1965

²⁸ *Cumhuriyet* 18 Mart 1969

²⁹ R. G. Gachechiladze, *The New Georgia: Space, Society, Solitics*, Texas: Texas A&M University Press, 1995.

³⁰ Hewitt, George, "Caucasian Languages", *Concise Encyclopedia of Languages of the World*, E. K. Brown and Sarah Ogilvie (der.), Elsevier, Boston, 2009.

³¹ K. Vamling; R. Tchantouria, 1991 "Complement Clauses in Megrelian", *Studia Linguistica*, Vol. 45, No. 1-2, 1.

cüce söylenişinden türemiş olan *Kartvel* etnik ismi (etnonimi) özelde Gürcüleri, daha geniş kullanımda ise Gürcüleri ve onlarla akraba olan Zan ve Svan halklarını kapsar. *Kartvel* tabiri otomatikman Gürcü (Kart) faktörünü vurgulaması ve Zanlarla Svanların Gürcülerden farklı halklar olduğu durumu yadsıması sebebiyle nötr bir tabir olmamasına rağmen ilgili uluslararası literatürün bir bölümünde ve özellikle Gürcistan'daki gündelik resmi ve sosyal hayatta yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. *Kartveller* (fiiliyatta Gürcüler) hakkındaki çok sayıda araştırmaya rağmen Zanları ve Svanları doğrudan ele alan araştırmaların sayısı azdır.

Kartvellik kavramı, Türkiye'deki Lazlar ve (Müslüman) Gürcüler açısından da problemlidir. Türkiye'de yaşayan Lazlar, *Kartvel* tabirine Gürcülüğü; Gürcüler ise Hıristiyan Gürcülüğü vurguladığı gerekçesiyle muhalif bir algıyla yaklaşmaktadırlar. Türkiyeli Gürcüler kendilerini nitelemede geleneksel olarak kullandıkları *Çveneburi* (bizden) tabirini *Kartvel* tabirine yeğlemektedirler. Gürcistan'daki Acarlar (Müslüman Gürcüler) arasında da *Kartvel* terimine aynı dini gerekçelerle mesafeli yaklaşılmaktadır. Bu tepkilerin ortak paydası, Gürcistan'ın bir devlet politikası olarak sınırları dışındakiler de dâhil olmak üzere Zanları ve Müslüman Gürcülerini Ortodoks Gürcüler hâline getirme çabaları yürüttüğüne dair yaygın kanı olarak gözükmektedir. Daha geniş bir çerçeveden bakıldığında, Gürcistan'da yaşayan Ahıska ve Azeri Türklerinin de söz konusu Ortodoks Gürcüleştirmeye (Kartvelleştirmeye) dayatmalarından şikâyetleri bulunmaktadır. Ahıska Türkleri Gürcü yönetiminin kendilerini için doğrudan *Türk* ifadesini kullanmaktan kaçınarak, *Meshet/Mesheti* ifadesini kullanmaya devam etmesine tepkili gözükmektedirler.

Çok isabetli bir kullanım olmasa da Zanların ve Svanların Gürcülerin yakın akraba halkları olmaktan ziyade Gürcülerin alt-grupları veya boyları olarak sayılması Gürcistan'da sadece resmîyette değil ana akım Gürcü akademiyasında ve popüler kültüründe çok sık rastlanılan bir durumdur. Zanların ve Svanların Gürcülerle akraba ama sonuçta Gürcülerden farklı halklar olduğunu kabul etmenin Gürcülük/Kartvellik bilincinin yaygınlığını ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü zedeleyeceğinden korkulmaktadır. Gürcü terminolojisini aynen kullanan azınlıktaki bazı yabancı araştırmacılar da Zanları ve Svanları Gürcülerin alt grubu olarak saymaktadırlar. Buna karşın, daha fazla sayıdaki yabancı araştırmacı Zan ve Svan dillerinin Gürcüceyle aynı proto-kökenden gelmekle beraber ayrı diller olduğunu kabul etmektedirler. Gürcüleşmeye karşı direnç Megreller ve Svanlar arasında düşük düzeyde gözükmektedir, ancak özellikle Nugzar Dzhodzhua gibi Megrel milliyetçiler sosyal açıdan marjinal düzeyde de olsa Megrellerin Gürcü olmadığını hatırlatmaya devam etmektedirler. Svanca ve Zancanın doğu kolu olan Megrelce günümüzde Gürcücenin etkisinde asimile olarak kaybolmak üzeredir. Ancak, ana akım Gürcü dilbilimcilere göre bu durum farklı dillerin asimilasyonu değil, Gürcücenin kendi içindeki farklı lehçelerin erimesi du-

rumudur. Gürcü, Zan, Svan dilleri içinde sadece Gürcüce yüzyıllardan beri sistemli bir yazı dili ve resmi dil imkânlarına sahiptir.³²

Güney Kafkas dilleri için *Kartveli* diller de denilmektedir. Ancak buna başta Türkiyeli Lazlar olmak üzere çeşitli dilbilimciler de karşı çıkmaktadırlar. Söz gelimi Laz aydınlarına göre; Gürcü resmi tarih tezleri Lazları ve Megrelleri, Gürcülerin (Kartveli) bir kolu saymaktadırlar. Lazca, Megrelce, Gürcüce ve Svanca’nın dâhil olduğu dil ailesi bu milliyetçi görüş tarafından *Kartveluri* yani Gürcü dilleri grubu olarak adlandırılmaktadır. Lazlara ve dilbilimcilere göre; bir dil ailesi içindeki bir dilin o dil ailesinin adı olamayacağına ilişkin dilbilimsel görüşe karşın bu tez günümüzde de savunulmaya devam etmektedir ve bu asimilasyonist bir çerçeve ile Gürcistan aracılığıyla filolojiye sunulmaktadır. Gerçekte Gürcü resmi ideolojisine bağlı olmayan dilbilimciler adı geçen dilleri bağımsız ve kendi başına bir olduğu konusunda şüphe dahi etmemektedirler.

Türkiye’de konuşulan Gürcücede, Gürcüce için alışılmamış sözdizimsel yapılar göze çarpmaktadır. Örneğin fiil çekimlerinin birinci serisinde öznenin eden durumunda olması, geçişli fiillerde tümlecin her zaman yalın durumda bulunması gibi. Türkiye Gürcücesi, 400 yıldan fazla bir süredir yabancı bir dilin etkisinde yaşamakta ve belli ölçülerde kendine özgü bir biçimde gelişmektedir. Bu durum Gürcücenin Türkçeleşmesine yol açmıştır. Türkçenin etkisi belirli ölçülerde sözdizimi ve kelime hazinesinde de kendini göstermektedir; ancak bu etki her alanda gözle görülür türden güçlü değildir. Türkiye Gürcücesinin, içine düştüğü güçlüklerde varlığını ve özgün halini oldukça iyi bir biçimde koruduğu, temelde eskiye özgü öğelerin Türkçenin etkisinden daha güçlü olduğu söylenebilir.³³

Genelde tarihsel süreç içinde Gürcüler, komşu uygarlıklardan ve işgale uğradıkları uluslardan etkilenmişlerdir. Çok kültürlü ve sürekli akın ile işgaller altında kalan Kafkas coğrafyasında bu etkilenme doğaldır. O nedenle birçok doğrultuda olduğu gibi dil üzerinde de etkileri olmuştur. Nitekim bazı sözcükler değişik kültürlerle benzerlikler göstermektedir. Bu etkileşim daha çoğu Kafkasya üzerinde etkili olan Türk kökenli kavimlerle olmuştur. Müslümanlığın kabulü ve Osmanlı egemenliği döneminde bu etkileşim daha da artmıştır. Cumhuriyet döneminde ise Türkiye’deki bütünleşmiş yaşantı ile orantılı olarak benzer motifler daha da azalmış ve Türkçe sözcükler benimsenmiştir. Bu, şahıs ve yer adlarına kadar her alanda görülür.

Türkiye Gürcüleri arasında Türkçe yanında, kendi aralarında ikinci dil olarak Gürcüce de yaşatılmaktadır. Ayrıca yine kendi aralarında özel aile ad ve lakapları da kullanılmaktadır. Örneğin Pançize, Kurdikize, Meshaze, Soykaze, Kurikize, Obnize vb. Eski özel aile tanımlamaları da yaşatılmaktadır.

³² Argun Başkan, “Kafkasya’da Bütünleşme ve Dağılma Döngüleri içinde Gürcüler, Zanlar (Megreller ve Lazlar) ve Svanlar”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 30, 2011, s. 15-41.

³³ http://www.konapedia.com/index.php?title=T%C3%BCrkiye_G%C3%BCrc%C3%BCleri

Yine mahalli olarak bazı yörelerde Gürcüce olarak verilmiş olan yer adlarına da rastlanmaktadır. Ancak şehirleşme sürecinde ve evlenmeler dolayısı ile bu etkiler giderek azalmaktadır.

Kafkasya tarihinde Gürcüler, çeşitli kavimler arasında en çok Türk kökenli (Hun, Oğuz, Kıpçak, Malkar, Azeri ve Osmanlı) kavimlerin etkisinde olmuşlardır. O nedenle birçok sözcük benzerlikleri, kırılmalarla karşılıklı kültürlerde yer almıştır. Örneğin Gürcü dilinde *a,e,i,o,u* gibi sesler varken, *Türkçedeki ı,ö,ü* gibi sesler yoktur. Bu bakımdan, Türkçe veya başka dillerden Gürcüceye geçen sözcüklerdeki *ı,ö,ü* sesleri *i,o,u* seslerine dönüşmüştür. Genelde Gürcüceye geçen sözcüklerin sonuna *i* sesi eklenmektedir. Bu yaklaşımla, bugünkü Gürcü dilinde yaşayan Türkçe sözcüklere örnek olarak şunları verebiliriz: *Aslan (aslani)*, *bayrak (bayragi)*, *ark (arkhi)*, *tütün (tütüni)*, *ocak (ocahi)* vb. Bu tip örnekler doğal olarak daha da çoğaltılabilir. Yine Türk kavimlerinin çeşitli eşya adlarının da Gürcü dili ve kültüründe yer aldığı görülür. Bunlarla ilgili bazı örnekler olarak; *tabanca (tambaça-dambaça)*, *düğme (dukme-tokma)*, *kalpak (papak)*, *düdük (duduki)* vb. verebiliriz.³⁴

KAYNAKLAR

- Aksoylu, Kamil; 2009, Laz Kültürü, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Andrews, P. A., 1992, Türkiye'de Etnik Gruplar, Ant Yayınları, İstanbul.
- Arıcı, Sabahattin; 2008, Dambur Tarihi Hemşen - Purim Etimolojik Sözlüğü
- Aslan, Tuba; 2006, Hemşinlilerde Sosyal Yapı ve Kültürel Kimlik, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Apel, R.; P. Muysken, 1987, Language Contact and Bilingualism, London: Arnold.
- Başkan; Argun, 2011, Kafkasya'da Bütünleşme ve Dağılma Döngüleri içinde Gürcüler, Zanlar (Megreller ve Lazlar) ve Svanlar, Karadeniz Araştırmaları, S. 30. s.15-41.
- Brendemoen, Bernt, 1990, Laz Influence on Black Sea Turkish Dialects. In Altaica Osloensia. Proceedings from the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference, Oslo, June 12-16 1989. Ed. by B. Brendemoen, Oslo 1990.
- 2002 The Turkish dialects of Trabzon: their phonology and historical development. I-II, Wiesbaden: Harrassowitz, 2002 Turcologica, Band 50.

³⁴ Muhittin Gül, "Türk-Gürcü İlişkileri ve Türkiye Gürcüleri", *SAÜ Fen-Edebiyat Dergisi*, S. 2009-1, s. 75-108.

- Cengiz, Koray; Hüseyin Türk, 2009, “Hatay’da İki Dillilik ve İki Dillilikten Kaynaklanan Dil Karışması”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 6, S. 12, s. 190- 208.
- Dumézil, G; 1937, Contes Lazes, Paris, (Travaup et memoires de I Institut d’Ethnologie. XXVII)
- 1967; Documents Anatoliens sur les langues et les traditionsdu Caucase IV, Paris, (Bibliotheque de l’Ecoledes Hautes Etude. Sciencesreligieuses. Bd. LXXIV)
- Ersoy, Erhan Gürsel; 2003, “Herkesin Türklüğüne Dair Yerel Yansımaları Örnekler: Lazlar ve Hemşinliler”, Toplum ve Bilim, S.96, s. 75-92.
- Gachechiladze; R. G., The New Georgia: Space, Society, Solitics, Texas A&M University Press, Texas, 1995
- Gül; Muhittin, 2009, Türk-Gürcü İlişkileri ve Türkiye Gürcüleri, SAÜ Fen-Edebiyat Dergisi, Sayı 2009-1, s.75-108
- Günay, Turgut; 2003, Rize İli Ağızları, TDK Yayınları, Ankara.
- Güvelioğlu, İ. G.; Hiçyılmaz, M. Ü.; Gürdal M.; 2011, Rize Hemşin İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri, Kaknüz Yayınları, İstanbul.
- Haig, Geoffrey, 2006, “Turkish influence on Kurmanji: Evidence from the Tunceli dialect”, Turkic-Iranian Contact Areas. Historial and Linguistic Aspect (ed. Lars Johanson, Christiane Bulut), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Hann, Ildiko Bellér; 1999, Doğu Karadeniz’de Efsane Tarih ve Kültür, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul.
- Hewitt, George, “Caucasian Langugaes”, E. K. Brown and Sarah Ogilvie (der.), Concise Encyclopedia of Languages of the World, Elsevier, Boston, 2009.
- http://www.konapedia.com/index.php?title=T%C3%BCrkiye_G%C3%BCrc%C3%BCleri
- <http://www.independent.co.uk/life-style/history/jason-and-the-argot-land-where-greeks-ancient-language-survives2174669.html>
- <http://mustafaatmaca.blogspot.com/201010romeyikannturkusu.html>
(<http://www.soruyusormak.com/detay.asp?id=548>)
- İmer, Kamile, 1997, “Türkçe-Lazca” Konuşan İki dillilerde Kod Değiştirimi”, VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri. 7-9 Ağustos 1996 (yay. Kâmile İmer, N. Engin Uzun), Ankara: Ankara Üni. Basımevi.
- Johanson, L., 1993, “Code-Copying in Immigrant Turkish”, Immigrant Languages in Europe (ed. G. Extra; L. Verhoeven), Clevedon: Multilingual Matters.
- , 2007, Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler (çev. Nurettin Demir), Ankara: TDK Yay.
- Karaca, İbrahim; 2006, Hemşin Tarih dil Gelenek ve Görenekler, Çiviyazıları, İstanbul.
- Kojima, G., Avcı Bucaklışı, İ.; 2003, Lazca Gramer, Çiviyazıları Yay., İstanbul.

- Kuyumcu, Osman; 2006, *Türkçenin Hemşin Ağzı*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Romaine, S., 1991, *Bilingualism*, Oxford: Basil Blackwell.
- Sağın Şimşek, S. Çiğdem, 2006, "Toplumdilbilim", *Dilbilim. Temel Kavramlar, Sorunlar, Tartışmalar* (yay. hzl. Ahmet Kocaman), Ankara: Dil Derneği.
- Şen, Meryem, 2006, "Bölgesel Ağızlara Karşı Tutumlar", Türkiye'de Dil Tartışmaları (der. Astrid Menz, Christoph Scroeder), İstanbul: İstanbul Bilgi Üni. Yay.
- Tirebolulu, H. Alparslan, 1923, Trabzon İli Laz mı Türk mü? Giresun.
- Vamling; K., Tchantouria R., 1991 "Complement Clauses in Megrelian", *Studia Linguistica*, Vol. 45, No. 1-2, 1